

Шеъриятдаги идеал масаласи жуда мураккаб, кўп киррали. У хамма даврлар учун муҳим хисобланиб келган. Факат ўз кифоасини ўзгартириб-турланиб турганлиги боис идеални хар доим хам сувнинг юзасида учратиш мумкин эмас. Аслида-чи? Аслида, у гох идеал-кахрамон, гох эса идеал-гоя – мафкура сифатида яшаган, яшайди. Идеал масаласига нафакат кунимизда, балки кадимда хам жиддий эътибор килинганини эътироф этиш жоиз. «Мифологик афсоналар генезисининг кадимий илдиэлари оила, уруг, кабила эътикодларига бориб боғланади. Хусусан, афсоналар асосини ибтидоий инсон хаёти, номаълум ходисаларга жавоб топишга уриниш, эътикодий тушунча, тасаввурлар яратишга, шунингдек, момакалдирок, чакмок, бўрон, зилзила, сел каби гайриоддий кўринган ходисаларга карши кураша оладиган гайритабий пахлавонларни (таъкид бизники – У.Х.) излаш, аждодлар рухига сажда килиш, нотабий кучга сигиниш, илохий кудратга ишонч, химматига топиниш кабилар ташкил этган» деб ёзади проф. Комил Имомов «Мифологик афсоналар» деб номланган маколесида. Демак, ўша ибтидоий жамоа одамлари хам хаётда юз берган чигал муаммоларни ечишда ўзларига маънан куч берувчи идеал кахрамонларга – гайритабий пахлавонларга ботиний эътиёж туйган.

Идеал тимсолий-хиссий шаклда акс эттирилгандагина унинг бадий талкини тўгрисида гап бориши мумкин. Ижтимоий, маънавий, эстетик идеалларнинг бадий идеалга айлантуриш учун санъаткор анча-мунча йўлни босиб ўтган бўлиши керак. Энг катта шоирларимиз ижодида хам баъзан бадий кифомига етмай шеърга кўчган ижтимоий, гуманистик мазмундаги идеалларга дуч келиш мумкин. Истиклол, озодлик, юрт кайгуси билан боғлиқ ижтимоий сиёсий-идеалларнинг анчайин ялонгоч ифодасини кўпроқ XX аср аввалидаги шеъриятимизда кузатса бўлади. Демак, хар кандай идеал шоир томонидан эстетик анланган бўлиб, бадий жихатдан камолга етгандагина чинакам санъат ходисасига айланар экан. Кандай идеаллардан маънавий куч олганига караб шоир яшаган давр залворини чамалаш мумкин бўлганидек, шу идеалларнинг кай даражада бадий талкин топганидан келиб чиккан холда унинг санъаткорлик махорати бахоланади. Бу жихатдан Чўлпоннинг “Бинафша”, “Кўнгил” каби шеърлари эътиборли.

Гегель, Чернышевский, Соловьёвларнинг карашларида идеалнинг куйидаги жихатлари алохида кайд этилади:

- А) акл сохасида - хакикат,
- Б) ахлоқ сохасида - эзгулик,
- В) эстетика сохасида – эзгулик.

Шу ўринда “акл сохасида хакикат” дейилган тезисни бироз тахрир килиб, “эътикод бобида - хакикат”, ёки янаям жўялироги, “дунёкараш сохасида - хакикат” десак, максадга мувофик кифоа касб этгулик. Чунки “дунёкараш” “акл”га нисбатан умимийроқ мазмундаги категория бўлгани боис кенгрок майдонни ўз тасарруфига олабилади. Бас, шундай экан, унинг ичига ижтимоий идеаллар – одил шох, адолатли жамият, халолу пок инсон, садокатли дўст каби катор тушунчалар кириб кетади.

Энди идеал бобида немис олими И. Кантнинг мулохазаларидан келиб чикиб, бутунлай карама-карши нуктаи назарни химоя қилган И. Ильинский ёзади: “Йўқ. Инсонга идеални табиат берган эмас. Идеални инсоннинг ўзи яратган. Чунки унга воқеликни нуксонлардан тозалаш ва шуурда у(идеал)нинг ёркин образини қуриб чиқишга интилиш хос”. Демак, олим фикрича, идеал тамомила субъектив характерга эга. Адолат юзасидан қайд этиш керакки, идеал тўғрисидаги маъмур субъектив муносабат ҳам қандайдир асосга таянади ва бу асос ҳар нарсадан олдин табиатдир. Чунки табиатда инсон ботинидаги идеални шаклланишига дастлабки чизикларни тортғувчи ҳамма шарт-шароит мавжуд. Яъни табиатдаги уйғунлик шоир ботинидаги идеалнинг шаклланишидаги зарур омиллардан ҳисобланади.

XX аср инсоният учун ширин келди, деёлмаймиз. Биргина мамлакатимиз мисолида мушоҳада қиламиз: аср аввалидаги кашшоклик, маърифатсизлик, кетма-кет юз берган инкилобларнинг таъсири, ҳонликлар – совет давлати – “босмачилар” уқлиги ўртасидаги урушлар, ниҳоят, шўроларнинг ҳукмронлиги, улар ўтказган қатор сиёсий-иқтисодий тадбирлар (коллективлаштириш, индустриллаштириш, режалаштириш ва хоқазолар), Улуғ Ватан уруши, шахсга сизиниш ва унинг оқибатлари, Сталиннинг ўлими ва сиёсий илиқлик шабодаларининг эсиши, қайта қуриш, ниҳоят, Истиклол...

Бу демакки, XX аср инсони ўз ҳаёт йўлида умид ва умидсизлик деган иккита қутб ўртасида жони ҳалак яшади. Натижада у худди ибтидоий жамоа одами – аждоди қаби ҳаётдан идеаллар қидирди. Гоҳо идеалларда ўз орзу-армонларини мужассам қўрди, гоҳо рўёбга чиқмаган истакларини санъат ва адабиётдаги қахрамонлар зиммасига юқлаб таскин топишга уринди.

Юзйиллик ибтидосида миллатнинг тафаккур гуллари маърифатсизликни юртнинг энг оғрик нуқталаридан бири деб билдилар. Улар ҳаёт ва истеъдодларини элни ўқимишли қилишга бағишладилар, маблағларини сарфладилар. Оқибат - адабиётда маърифатли қиши образи пайдо бўлди. Авлоний, Сўфизода, Ибрат, Ҳамза, Фитрат, Чўлпон қаби қатор шоирларнинг ижодида шу гоё қайта-қайта ишланди. Чунонқи, Фитрат «Ўғут» шеърида ёзади:

Оғир йигит, гўзал, нурли кўзингда,
Бу миллатнинг саодатин, бахтин ўқудим.
Ўйлашингда, туришингда ҳамда ўзунгда
Бу юрт учун қутулишнинг борлигин қўрдим.

Озодлик, Истиклол, янги давлат қуриш қаби гоёлар эса Чўлпон ва Фитрат шеърларида идеал-гоё даражасида тараннум этилди. Вақти бўлдиқи, улар ҳаётдан нимақи рўшнолик қутган бўлса, ҳаммасини шу гоё билан боғладилар. Чунонқи, Чўлпон бир шеърида

Ол байрогингни, қалбинг уйғонсин,
Қуллик, асорат – барчаси ёнсин,
Қур янги давлат, ёвлар ўртансин,
Ўсиб Туркистон, қаддин қўтарсин!

деб ёзса, Фитрат

Онам, сени куткармоққа жонми керакдир?
Номусми, виждон била имонми керакдир?

дея нола чекди “Юрт кайгуси” шеърида. Идеал узокдаги маёк каби шоирни ўзига чорлаб туради. У кўпинча ана шу маёкдан кўнгилга тушган иликлик таъсирида ҳаракат килади. Санъаткор куйлаётган юксак кадриятлар зимнида идеалнинг ҳаракати ётади. Факат бу хол ҳамма вақт ҳам кўзга ташланавермайди. Улуг мутасаввиф Мавлоно Румий «Инсонни бог ҳаёли бокка, тоғ ҳаёли тоққа бошлайди» деб айтади. Ўша ҳаёл бу ўринда гоядир, идеалдир. Албатта, гоё хар доим идеалга тенг эмас ва бундай бўлиши шарт ҳам эмас. Баъзан улар тенглашиб-бирлашиб кетади. Шунда гоё-идеал пайдо бўлади. Бу нарса Чўлпоннинг озодлик йўлида ёзилган шеърларида ўзини яққол намоён этган. Биргина «Бинафша» шеърининг тахлили юкоридаги иддаомизни исбот қилиши мумкиндек туюлади:

Бинафша, сенмисан, бинафша, сенми –
Кўчада окчага сотилган?
Бинафша, менманми, бинафша, менми –
Севгинга, кайгинга тутилган,
Бинафша, нимага бир озрок очилмай,
Бир эркин кулмасдан узилдинг,
Бинафша, нимага хидларинг сочилмай,
Ерларга эгилдинг, чўзилдинг?

Бир карашда сўз факат бинафша – бир чечак хақида кетаётгандек. Тўғри, шеърнинг юзадаги – биринчи катламидаги маъно айнан озрок очилмай узилиб, кўчада сотилган гул тўғрисида. Лекин шоирнинг асл муроди шугинани тасвирлашдан иборат эмас. Балки гул билан боглик гоёни рамз холига келтириб, асл – ички муддаони айтишдир. Ички муддао бу - эркисиз, хор-зор бўлиб кўчаларда қолган инсон холининг баёни. Бинафшага мурожаат қилаётган шоирнинг кўнгил кўзи бенаво юрт кишисининг окчага сотилган гул каби аччиқ қисматида. Колаверса, шу дардни бутун борлигида хис қилиб қуяётган шоирнинг ўз тақдирида ҳам. “Бинафша, йиглама, бинафша, кел бери, Кайгингни кайгимга кўшгил”. Демак, шоирнинг-да қисмати бинафшаникига монанд. Ахир, “кайгингни кайгимга кўшгил” хитоби бежиз айтилмаяпти. Чунки шоир шу гулни, гул тимсолидаги юрт кишиларини чексиз муҳаббат билан севади. Шу туйғу туфайли бинафшанинг бошига келган хар кўргулик шоирнинг кайгусидир. “Бинафша, сенинг-чун кўкрагим эрк ери, Бу ердан кўкларга учгил!” Мана, ниҳоят, шоирнинг асл муддаоси ошкор бўлди – шоирнинг кўкраги чечак учун – туткун юрт кишиси учун эрк майдони, у бу ердан кўкларга парвоз этиши мумкин. Кўринадики, гап айланиб келиб яна Чўлпон шеърятини ҳаракатлантирувчи бош гоё-идеал – озодлик, эркинлик мавзусига такалмоқда.

Одатда, фоже ходисалар изсиз кетмай, одамлар онгги ва калбида муносабат пайдо қилади. Идеаллар тахминан ана шу тарзда дунё юзини кўради. Яъни инсон жамиятда, мамлакатда ва дунёда юз бераётган зўравонликка, ёвузликка, кабохатга, зулмга қарши курашга бел боглайди. Баъзан курашдан ҳеч қандай наф чикмаса ҳам, барибир, унинг

юрагидаги исён олови сўнмайди. Аксинча, муносабат ўзининг навбатдаги – иккинчи умрини яшай бошлайди: инсон аччик-аччик орзу килади. Одамзод тарихига бир кур тафаккур нигоҳини ташлаб гувоҳи бўламизки, у ёки бу мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги бурилишлар нуктасида юрт қахрамонлари зиммасига жуда азим юклар ортилган бўлади. Айниқса, миллатнинг кўли етмай турган асрий орзу-армонлар конидан бунёд этилган қахрамонларнинг ўрни–аҳамияти бекиёс. Ўзбек эпоси – «Алпомиш» достонининг бош қахрамони – Алпомиш тахминан ана шундай идеал қахрамондир. Бу ўринда идеал қахрамон – ҳар томондан тўқис, бекаму кўст образ эмас. (Эсланг, инсон сифатида Алпомишнинг ялқовлик, фикрсизлик каби бир мунча камчиликлари ҳам бўлган). Балки миллат ёки унинг алоҳида вакили – шоир яратган асардаги бош гоё – орзу, армон билан тўйинган идеяни ўзида мужассамлаштирган идеалдир. Демак, идеал ҳаёт сўкмоқларида, унинг бухронли – зиддиятли майдонларида адашиб - улоқиб қолганлар учун йўлчи юлдуздек гап. Идеал шоирнинг ижодий йўлини маълум маънода белгилаб беради. Бинобарин, қайсики давр шоирининг мероси дилга ўт ташласа, билинги, шу ижодкор ўз замонасининг идеалларига ошно бўлган, унга ўз асарлари ёрдамида интилган ҳисобланади. Шеъриятдаги идеал жамиятнинг бурилиш асноларида ўзини яққолроқ намоён этади. Шу нуктаи назардан қаралганда, XX аср янги ўзбек шеъриятида 20-30 - йиллар даври алоҳида ўрин тутди. Бу шеърият Фитрат, Чўлпон каби улкан шоирлар номи билан боғлиқ бўлиб, юртнинг аввал чор, сўнгра шўролар томонидан босиб олинишига қарши қайфият билан сугорилган. Шоир шеърларига сингдирган гоё – идеал ҳам асосан, озодлик, истиклол деган сўзларни ифодалайди. Фитратнинг яна «Юрт қайғуси», «Бехбудийнинг сағанасин изладим», «Шарк», «Ўқитғувчилар юртига», Чўлпоннинг «Бузилгон ўлкага», «Ёруғ юлдузга», «Қураш», «Қишан», «Кўнгил» каби ўнлаб шеърлари зимнида ана шу рух ҳукмрон.

Мумтоз адабиётимизда марказий ўринлардан бирини эгаллаб келган диний идеал XX аср янги ўзбек шеъриятида бир мунча орқага чекилиб, (бу нарса большевикларнинг атеистик сиёсати билан боғлиқ жараён) ўрнини дунё ва жамиятни тубдан ўзгартиришга қаратилган гоёлар тўлдирди.

Тингла, шоир!
Тарих – кенг бир уфқ.
Чакмоқлар чакнади,
Тўлкинлар ўйнади,
То шу чоккача.
Факат бу кунги чакнаш, бу кунги –
Тўлкин ҳеч кўрилмаган.
Бу эрк тўлкини.
Ҳаёт: иш, меҳнат!
Бу инкилоб – озод иш инкилоби.
Узокка бок!
Юзларча,
Мингларча,
Юз мингларча нозик шоир нималар қуйлади?
Сен унут!

Юзмингларча “нозик шоир”ларникидан тамомила ўзга йўлни танлаётган шоирни бошкариб, йўналтириб турган куч – дахрийлик ва инкилоб этагини тутган шўролар даври эди. Чунки 30-йилларга келиб, Совет хокимияти оёкка туриб олди. Ижоддаги эркинлик ўтмишга айланди. Адабиёт юкоридан туриб бошкарила бошланди. Натижада тоталитар кадриятлар ижодкорнинг маънавий оламига тикиштирилди. Шоир иккиланиб колди. У инсон ва ижодкор сифатида бурун меҳр боглаган ўз идеалларидан воз кечишга, хукмрон партия чизиб – дастуриламал килиб кўлига тутказган гоьларга – партияга, гоьт мавхум эшитиладиган умумхалк манфаатларига, социализм пойдеворини мустахкамлашга, ишчи-дехконлар синфига сидкидилдан хизмат килишга йўналтирилди. (Бу харакатда олдин мажбурият, кейин эса ихтиёрийлик бор эди). Гафур Гулом, Ойбек, Хамид Олимжон, Шайхзода, Миртемир, Зулфия каби истеъдод эгаларининг ижодларида пайдо бўлган талай замонасоз шеърлар шу кайфият билан сугорилган. 30 – йиллар сўнггида тарих сахнасига фашизм балоси чикди. 1941-1945 йиллар оралигида эса шоир ўз элига, юртига жўр бўлиб, урушни, котилликни, ёвузликни коралади. Хамид Олимжоннинг “Кўлингга курол ол”, Гафур Гуломнинг “Сен етим эмассан”, “Согиниш”, Ойбекнинг “Она сўзи”, “Хайрлашув” каби шеърлари урушга нафрат ва тинчликни ёклаш рухида ёзилган.

Лугатларда идеал сўзи французча бўлиб, юнонча «идея» калимасидан келиб чиккани ёзилади. «Идеал (юн. Idea – тимсол, гоь, тушунча) – бирор нарса, вокеа ва ходисанинг олий намунаси, камолоти; айрим шахс, шахслар гурухи, табака ва жамият интилувчи олий мақсад. Ижтимоий-сиёсий идеал - мукамал ижтимоий тузум; ахлокий идеал - баркамол инсон сифатлари, инсоний муносабатлар; эстетик идеал - хар тарафлама камолга етган гўзал кўриниш, хислат, тавсиф” деб таъриф берилган энциклопедияда. Француз ва немис олимларидан Дидро, Руссо, Вольтер, Гегель, Кант, Баумгартен, рус танкидчиларидан Белинский, Чернишевский, Соловьёвлар идеал муаммосини чукур ўрганганлар. Санъатдаги идеал тушунчасининг бугун истеъмолдаги киёфаси кўп жихатдан ана шу мутафаккирларнинг меҳнатлари хосиласи.

Вл. Соловьёв, П. Флоренский, Н. Лосский, Н. Федоров, И. Ильин, Н. Бердяев каби файласуфлар идеални турмушнинг олий ва илохий ибтидоси, деб карашган. Уларча, санъат – идеалнинг образли тажассуми. Шундан келиб чикадиган бўлсак, идеал бу – вокеликка санъаткор (шоир) бадий муносабатининг образли хосиласидир. Бадий асар, – Кропоткин таъбири бўйича, - «шахсий сажияга эга бўлиб, муаллиф хар канча уринмасин, унинг симпатияси ўз ижодида акс этади ва у ўз таъбига мос келган нарсаларни идеаллаштиради» . Дархакикат, олимнинг теран мулохазаларида жон бор. Шоир ўз майл ва интилишларидан келиб чикиб, йўналиш, мавзу танлайди. Шунга карамай, бир шоирга тегишли бўлган у ёки бу мазмундаги идеал бир вақтнинг ўзида бутун бошли миллатга хос бўлиши хам мумкин. Устига устак, шоир яна чин санъаткор бўлса, унинг шеърларининг довруги оламларни тутуди: буни Чўлпон, Абдулла Орипов каби шоирлар ижодлари мисолида тарих исбот килди.

40 - йилларга келиб эса идеалнинг ана ўша шоирга тегишли томони “эриб” кетди. Тўғрироги, у партиявийлик, халкчиллик, синфийлик каби гоьвий тамойиллар багрига кириб йўк бўлди. Иккинчи жахон уруши йилларида шоирларимиз ижодида уруш ва тинчлик мавзуси кучайди. Шоирнинг диккат маркази ёв билан маънан олишишга каратилди, зафар козониш унинг асосий муддаосига айланди. Лекин барибир, Гафур

Гулом, Ойбек, Хамид Олимжон сингари ижодкорларнинг бир неча яхши шеърларини эътиборга олмаса, шоирнинг уруш билан боглик кечинмалари чинакам бадий талкин даражасига кўтарилди, дея олмаймиз. Эхтимол, буни маълум маънода шоирнинг бевосида жанг майдонларида бўлиб, дахшатли уруш манзараларини ўз кўзи билан кўрмаганлиги билан тушунтириш мумкиндир. Чунки ўзи шохиди бўлмаган воқеа-ходисаларнинг шоир шахсида персонификация бўлиши бирмунча мушкул иш. Хар калай, уруш ва тинчлик муаммоси янги ўзбек шеъриятида идеал даражасида тараннум этилмагани хақиқатга якин. Нима бўлгандаям, Чўлпон, Фитрат янглиг ўтлиг шоирларимизнинг нигохи тикилган улуг идеаллардан кейин шоир маълум бир вақт катта гоёсиз қолиб, тараддудланган, излангандек таассурот колдиради. Социалистик гоёнинг чинакам бадий идеалга айланиши эса дастлабки йилларда тўлиг кузатилмайди. Гарчанд Г. Гуломнинг “Соғиниш” шеърида акс этган “Асалдан ажраган мумдай саргайиб Ини йўк аридек тўзгиганим йўк. Улуг эътиқодда ўламан қариб, Абаддир ленинча падарий ҳуқуқ” деган мисраларда ленинча гоёнинг эътиқод даражасида қуйланаётгани кўришиб турса ҳам, барибир, Бехбудий, Кодирий, Фитрат, Чўлпон каби Истиклол фидойилари ўз ҳаётини тиккан ўлмас гоёларнинг ёди хотиралардан хали тамомила ўчмаган эди. Шунинг учун бу вақтни маълум маънода шоирларимизнинг депсинган, иккиланган, изланган даври десак бўлади.

Урушдан сўнги бир неча ва 50 – йиллар мобайнида номдор шоирларимиз ижодини партия, Ленин, социализм, умумхалқ манфаатлари каби мавзулар белгилади, демак, шу гоёлар шоирларимиз томонидан гоё-идеал даражасида тараннум этилди ҳам.

Янгиланган идеалнинг тугилиши Сталин ўлимидан кейинги вақтга – илиқлик даврига тўғри келади. Нега янгиланган? Чунки бу даврга қадар ижодкор идеали совет ҳукумати ва компартия томонидан қатъий қилиб белгилаб берилар эди. Илиқлик шабадаси кўкрагида теккан шоир, ниҳоят, ўзини бир мунча эркин ҳис қила бошлади.

Натижада 60 – йиллар шеърларида қомил инсон ва унинг ҳислатлари пайдо бўлади. Шукрулло, Саида Зуннунова сингари шоирларимиз асарларида чин инсон мавзуси бот-бот ишланди. Яна ҳокисор, қамтар қишиларнинг образлари, уларга ҳос фазилатларни қуйлаш ҳоллари учрай бошлади. Э. Воҳидовнинг «Қамтарлик ҳақида», А. Ориповнинг “Номаълум одам” каби шеърлари шулар қаторига қиради.

Қамтарин бўл, ҳатто бир қадам
Ўтма гурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Ўпар доим пешонасидан.

дея Эркин Воҳидов қамтарликни ўта муваффақиятли қикқан бадий деталлар воситасида шарафласа, Абдулла Орипов шон-шарафга, мансаб ва бойликка бепарво “буюқ юрак”ли инсонни қуйлайди:

У на шоир эди ва на машхур зот,
Лекин дунё билан бир эди дарди.
У ҳам бошқалардек кечириб ҳаёт,

Шошиб ишга бориб, секин кайтарди...

Тарикдай заминнинг устида беун
Яшаб ўтди шундок буюк бир юрак.
Кайдан келганди у? Билмади кимса,
Кабрга хам жимжит кириб кетди у.
Менимча, дунёнинг устидан роса
Мирикиб кахкаха уриб кетди у.

Бундай шеърларнинг ёзилиши табиий эди. Инкилоблар ва урушларнинг захмлари анча узоқда колган, мамлакатда тинчлик, осойишталик хукм сураётган, маънавий хаётда эса тургунликдан энди бош кўтарилган бир палла эдики, шоирларимиз ўз нигохларини инсон ботинига каратиб, уни хар жихатдан поклашдек эзгу ният билан ёндилар. Бу ўринда Н. Рубцов, Е.Евтушенко, А. Вознесенский, В. Высоцкий, К. Кулиев, Ў. Сулаймонов, Р. Хамзатов каби ўз даврининг кон томиб турган дардини санъаткорона куйлашнинг урдасидан чиккан совет шоирларининг асарлари билан киёсий тахлиллар килиш яхши самаралар беришини таъкидлаш жоиз.

Ўтмишнинг назмий довларига назар ташлар эканмиз, аён бўладики, хар бир давр инсоннинг ўз идеалини шакллантиради. Янгиланган сиёсий-ижтимоий, маънавий-психологик мухитда якунланган муайян идеал ўрнида бошка бир идеал етишиб чикади. Ўй, у тамомила ЯНГИ бўлмади. Ижтимоий-сиёсий мухитнинг табиатига караб, бир у ёки бу идеал вақти-вақти билан актуал мавке касб этиши мумкин. Шунда биз уни янги деб карай бошлаймиз. Демак, жамият хам, инсон хам ўз хаёти давомида тинимсиз равишда идеалларга интилиб яшайди. Айни пайтда юртда сиёсий-тарихий эврилишлар юз берган паллаларда жамиятдаги устивор маънавий кадриятларга путур етиши, хатто улар бир муддат тарих сахнасидан туширилиши, йўкотилиши мумкин. Орадан хеч канча фурсат ўтмай, жамият яна ўз идеал кахрамонларига эхтиёж туяди. Эхтиёж ўз навбатида бошка - нутилган идеалларни майдонга чикаради. Шунда идеал-кахрамон гўё халоскор вазифасини ўтайди. Хох эпосда бўлсин, хох поэзияда, - инсониятнинг бадий-эстетик оламида буюк роль ўйнаган йирик асарки бор, - барчасида хамма замонлар учун мухим саналган мавзулар - хаётнинг маъниси, эзгулик, гўзаллик, адолатпарварлик кабилар бадий асарнинг бош кахрамони – идеал образлар зиммасига юклатилиб келинган. Биргина ўзбек шеърляти мисолида айтадиган бўлсак, Навоий, Бобур, Машраб, Огахийдан тортиб, то 70 - йилларнинг фаол шоирларгача, - барча-барчасида асосий бадий гоялар шоир-санъаткорнинг идеаллари оркал и, уларга сингдирилган холда талкин этилган.

Адолат, хакикат ва эрк учун кураш 70-йиллар авлоди шоирлари ижодининг асосий кредосига айлангани маълум. Улар инсон ва жамиятни мукамал кўришни истадилар ва бутун истеъдодлари билан ўз идеаллари томон интилдилар. “Ўлдир, ичингдаги хоинни ўлдир!” дея хайкиради тоза инсонни кўришни орзу килган шоир. Юртнинг эркисизлигидан “Армоним улугдир... кўзёшим улкан, ўлсам, жасадимга юртим тўлажак. Сўнгги зурёдимни захарлар куллар, сўнгги чечакларим айниб сўлажак. Эй, беклар, захар ич - ўзбегинг колиб, ўзгага бўйсундинг, ўлганинг шулдир. Шунданми, бошидан теридан колип, саксовул сингари майишган будун...” дея яна куяди бу авлод шоири.

Идеалнинг фалсафий-эстетик асослари Гегель, Кант, Белинский, Чернишевский каби олимларнинг ишларида тадқиқ этилган, дедик. В.С.Соловьев назарича, «Табиатдаги гўзаллик ҳар қандай мазмуннинг ифодаси эмас, балки идеалнинг мазмундир, бу нарса идеалнинг тажассуми ҳисобланади». У ҳам идеалнинг учта қиррасини таъкидлайди: гўзаллик, эзгулик ва ҳақиқат. Сираси, шеъриятдаги идеалда ҳам ана шу қирраларнинг барчаси иштирок этади. Фақат санъатда ҳамма нарса сикик, маълум қонун-қоидаларга бўйсундирилган, шартли равишда акс эттирилган бўлади. В.С. Соловьев санъатнинг ўзига хос хусусиятларини, воситаларини қабул қилган ҳолда, муҳими, санъат «Инсониятнинг умумий мақсад муддаосига бўйсунса бўлди» дейди. «Умум аҳамиятга эга бўлган идеалгина чинакам инсоний идеал бўлиши мумкин, у ўзида ҳамма нарсани жо қилмоғи ва ўзи билан ҳаммани бирлаштиришга қодир бўлмоғи лозим» деб ёзади олим. Албатта, санъатдаги (шеъриятдаги) идеал ҳамма вақт ҳам файласуф истагандек мукамал бўлавермайди. Баъзан шоирнинг лирик қахрамони унинг ботиний оламида яшаётган идеал – қахрамон билан тўла-тўқис мос тушмаслиги мумкин. Лекин шунда ҳам ҳақиқий шоир ўз йўлидан чекинмайди. Унинг ҳар бир асари ана ўша идеал томон бир қадам яқинлашиш бўлаверади. «Ижоднинг идеал томон тинимсиз интилиш эканлигидан келиб чиқсак, чинакам санъаткор учун ҳар бир асари идеалга яқинлашишнинг бир босқичи (тасаввуф мақомлари каби) бўлиши лозимлиги аён бўлади», - деб ёзади проф. Д. Куронов. Қўринадики, идеалга интилиш бу етукликка, мукамалликка интилишдир. Ўз навбатида, шоир ижодидаги энг залворли шеърлар идеал сари улоққан узун зинанинг поялари бўлиб хизмат қилади. Шоир - субъект ва вокелик – объект муносабатларидаги зиддият қўпинча идеалнинг вужудга келишига сабаб бўлади. Агар санъаткор – субъект вокелик – объектдан мамнун бўлса, бирининг қутгани иккинчисининг равишига уйғун жарангласа, идеал қахрамонга эҳтиёж қолмайди. Демак, идеалда мавжуд нарса эмас, балки бўлиши исталаётган нарса акс этади. Бинобарин, идеалнинг беҳисоб қўриниши бўлиши мумкин. Жумладан, XX аср янги ўзбек шеъриятида озодлик, истиклол, маърифатпарварлик, янги жамият қуриш, партия, социалистик гоя, тинчлик, адолатпарварлик, ҳақиқатқўйлик, ўзликни қидириш, қомил инсон, муҳаббат каби ўнлаб мавзулар билан боғлиқ идеалларнинг турли-туман бадиий-эстетик қўринишларига дуч келамиз.

Нихоят, 90-йилларга келиб, империянинг қулаши жамиятда тамомила ўзгача қайфиятни пайдо қилди. Чунки мамлакатнинг истиклолга эришуви билан XX аср шоирлари фикру ёдини банд этиб, гоҳ ошқор, гоҳ пинҳон яшаб келган асрий орзу-армон ушалган эди. Лекин шоир яна тараддудда қолди. Нега? Чунки унинг тафаккур эшиклари оламга очилди ва шоир истар-истамас модернизм, постмодернизм каби “бегона дунё” оқимларининг “тушуниксиз” ҳавосидан нафас ола бошлади. Натижада шеърият ўзини бир муддат идеалсиз – елқансиз кемадек ҳис қилди. Ташқаридан қараганда, шу ҳолида шоир ҳам, унинг шеъри ҳам майдалашиб кетгандек таассурот қолдиради. Буни қатта истеъдодларнинг йўқлиги билан изохлашга уриниш асоссиз, деб ўйлайман. Ҳамма гап ўзгариб кетган ижтимоий-маънавий муҳитдаги инсоннинг қайфияти ва бу қайфиятни максимал даражада акс эттираётганини даъво қилаётган постмодернизмнинг аччиқ моҳиятида бўлиб қўринади. Умуман, мазкур масала алоҳида мақола мавзуси бўлгани боис юқорида мухтасар айтилганлар билан чекланамиз.

Улугбек Хамдам